

מה למדנו כשהקשבנו?

סיכום ועיבוד הלמידה בתכניות החוץ עבור רשת המנהיגות

המסמך נוצר על בסיס התמלולים של מפגשי העיבוד שהתקיימו במהלך התכניות, והמשובים של תמה שמילאו המשתתפים בתום התכנית

מסמך זה מסכם את הלמידה של חברי וחברות הרשת מהחברה היהודית אשר יצאו במהלך החודשים האחרונים לשלוש תכניות חוץ שהפגישו אותם באופן ישיר עם השקפות עולם פלסטיניות, ערביות ומוסלמיות במסגרת ציר התוכן המארגן של פעילות הרשת:

1

תכנית אנקאונטר

להיכרות עם המציאות הפלסטינית, בה במשך שלושה ימים אינטנסיביים פגשנו קולות שונים מהחברה הפלסטינית (שאינם אזרחי ישראל).

2

יום סיור בסילוואן/עיר דוד

עם מכון ירושלים למחקרי מדיניות, בו נחשפנו למציאות המורכבת בשכונה, ופגשנו השקפות עולם פלסטיניות (של פלסטינים ממזרח ירושלים, תושבי ישראל) ויהודיות בקשר לחיים בה.

3

יום עיון

עם המרכז לחברה משותפת במכון הרטמן, בו נפגשנו עם מגוון מומחים שהציגו את נקודת מבטם הייחודית של פלסטינים אזרחי ישראל על הסכסוך, ומציאות חייהם בתוכו.

שלוש התכניות נבנו על עיקרון אחד — הקשבה. לא ויכוח, לא דיאלוג שמחפש הסכמה, אלא הקשבה להשקפת העולם של הצד האחר כפי שהיא. הקשבה זו אינה מחייבת אותנו לקבל או להאמין למה שנאמר כתיאור נכון של המציאות. אלא, להבין שהדובר אומר את האמת שלו ולהפעיל שיקול דעת למולה. המטרה אינה למחוק את נקודת המבט שלנו, אלא להרחיב את היכולת שלנו — כמנהיגים ואנשי מעשה — לשאת את מורכבות הסכסוך. זהו רכיב מהותי במה שאנחנו בתמה מכנים מוכנות, ותכניות החוץ היוו צעד משמעותי בכיוון הזה.

המסמך הזה מבקש לתווך את הלמידה הזו אליכם, מי שלא היו במפגשים, ואנו מזמינים אתכם לקרוא אותו מאותה עמדה של הקשבה, אל מול הניסיון והאתגר לשאת מורכבות. כפי שניסח זאת אחד המשתתפים מהקבוצה הדתית-לאומית: "לא השתכנעתי לשנות את השקפת עולמי, אבל בהחלט היכולת שלי לראות בהשקפת עולם אחרת את היסוד של השאיפה לטוב ואת ההיגיון שיש בכל זאת בהשקפה זו השתנתה, וזה מביא אותי ליותר כבוד כלפי עמדות אחרות." זה אינו ויתור; זו התרחבות.

המשתתפים בתכניות (23 במספר סה"כ, חלקם ביותר מתכנית אחת) הגיעו מהקבוצות זהות היהודיות של הרשת ושמעו את הדברים שנאמרו באוזניים שונות מאוד. חשוב לציין שהמסמך מתמקד במה שהם שמעו, לאו דווקא במה שנאמר. כתמיד, אנחנו מדגישים ומשמרים את מניפת השקפות העולם של המשתתפים ולא מנסים לייצר תובנה אחידה. המסמך מארגן את מה שעלה סביב חמישה מתחים מרכזיים — לא תובנות סגורות אלא שאלות שנותרו פתוחות אצל המשתתפים.

לפני שמתחילים

ההחלטה לצאת לתכניות אלו, בעיקר בעת הזו, אינה מובנת מאליה. השאלות – האם אני רוצה לשמוע השקפות עולם פלסטיניות באופן ישיר? האם זה הזמן הנכון? כיצד צעד כזה יובן על ידי המעגלים הקרובים לי? אולי מה שיותר נדרש לי כרגע זה לצאת לשטח כדי להכיר לעומק עוד השקפות עולם ישראליות? – הן שאלות שרבים מחברי הרשת התעמתו איתן בצורה כזו או אחרת כשקיבלו את ההזמנה להצטרף, גם מי שבחרו להשתתף וגם מי שבחרו שלא לעת עתה. עצם ההתמודדות עם שאלות אלו, לא משנה מה הייתה התשובה, היא חלק מתהליך הברור של השקפת העולם, ובכך היא חלק מהמוכנות שאנחנו מבקשים לבנות. המסמך הזה אינו מניח שכל קורא הגיע לאותן תשובות; הוא רק מבקש להחזיק את השאלה הזו לפנינו בזמן הקריאה.

מתח ראשון

תודעת הצד החזק ומה היא מבקשת מאיתנו?

מה שמענו

כמעט בכל מפגש עם הדוברים הפלסטיניים חזר, בגרסאות שונות, המסר הבא: ישראל נמצאת כיום בעמדת עוצמה צבאית וכלכלית. דוברים פלסטינים תיארו מציאות שבה הם מזהים את הפער הזה, השלימו איתו כנתון, ומתווכו פועלים – תוך דרישה שהכוח הישראלי יבוא לידי ביטוי גם באחריות. חלק מהדוברים אף הפצירו במשתתפים, כישראלים, לקחת יוזמה ולהוביל הסדר – כל הסדר עדיף, מבחינתם, על המשך המצב כפי שהוא, בלי אופק.

איך זה פגש אותנו

הקול הזה פגש אותנו במקומות שונים מאוד. משתתף מהקבוצה החרדית כתב, בפשטות שיש בה כאב: "לפעמים, ויותר מכך, החזק מנצח. לא הצודק. לצערנו" – ומיד ראה בתודעת הצד החזק הזדמנות להובלה להסדר ביניים יצירתי שלא היה אפשרי קודם. משתתף מסורתי-מזרחי ניסח זאת כאסטרטגיה: "ישראל נמצאת בנקודת עוצמה שהיא הזדמנות לעצב הסדרים בתנאים שנוחים לנו", אך הוסיף תנאי – שניקח בחשבון את הצורך לתת תקווה לאוכלוסייה הפלסטינית ולשפר את איכות חייה. במקביל, רבים דיברו על כך שעוצמת הכוח הנוכחית לא מבטלת את תחושות הטראומה והפחד שעדיין רווחות בחברה הישראלית. משתתף אחר, תיאר תחושה כפולה: שמחה על כך שהמתיישבים כבר לא חיים בפחד והשקט הביטחוני נובע מהרתעה – לצד מודעות גוברת שזהו אולי הישג טקטי וזמני, ושמערכת היחסים הזו, של מי חזק ומי חלש כרגע, היא דינמית ועלולה לגבות מאיתנו מחיר בעתיד.

מתחת לקולות השונים האלה התחבר משהו משותף: כמעט אף אחד לא הגן על המשך ניהול הסכסוך כמטרה. מימין ומשמאל, הקריאה הייתה אחת – תודעת הצד החזק הנוכחית היא חלון שצריך לפעול בו. המחלוקת הייתה אל מול אופן השימוש בכוח ולמול מה, **עד כמה ממנו נדרש לשמר במקביל לפעולה לשינוי, וכיצד נראית תמונת העתיד שניצור**; ההסכמה הסמויה הייתה שהמשך המצב כפי שהוא, ללא אופק לבטחון, אינו תשובה.

מבט דרך עדשת יחסי הגומלין והשוויון

כוח אינו רכוש קבוע אלא מערכת יחסים. אותה תפיסה – שהכוח בצד הישראלי כרגע – הולידה אצל המשתתפים מסקנות הפוכות: עבור חלקם היא קריאה לנצל הזדמנות ולהוביל שינוי, ועבור אחרים תזכורת שיתרון של היום עלול להפוך למחיר של מחר. שתי הקריאות חולקות הנחת יסוד אחת – שהכוח הוא אכן נקודת המוצא של הדיון. ההבדל ביניהן הוא במה הוא מאפשר ומה הוא חוסם, ולא בעצם השאלה האם הוא ההגדרה הנכונה של הרגע.

השאלה שנותרת איתנו

מהו אותו כוח שנחווה כנמצא בצד הישראלי?

אם אכן כך אנחנו תופסים זאת, מה הכוח מאפשר או מבקש מאיתנו בנקודת זמן זו?

מתח שני

עם אחד, ריבוי זהויות

מה שמענו

במסגרת תכניות החוץ פגשנו פלסטינים ממגוון קבוצות – פלסטינים מהגדה/יו"ש, תושבי מזרח ירושלים ופלסטינים אזרחי ישראל – וכולם הביאו לידי ביטוי את הקשר לעמיות (Peoplehood) הפלסטינית כמכלול. דוברים ממזרח ירושלים (פלסטינים במעמד תושבות ישראלית) הדגישו את התסכול הזהותי שנוצר מעצם המפגש וההשתלבות במרחב הישראלי/יהודי, אל מול אותה עמיות שורשית. יום העיון של מכון הרטמן נבנה סביב נקודת מבטם של פלסטינים אזרחי ישראל, אל מול האתגר הזה במציאות של סכסוך. כלומר, איך פלסטינים אזרחי ישראל מחזיקים בתוך עצמם את המתח שבין שייכות לעם הפלסטיני לבין אזרחות במדינה שנמצאת בסכסוך עם אותו עם. עלה שם שהדורות הצעירים מזדהים יותר ויותר כפלסטינים, ושרובם מבקשים להישאר כאן – "זה הבית שלי" – גם אם תקום מדינה פלסטינית.

איך זה פגש אותנו

הקול הזה ערער אצל רבים הפרדה מוכרת – בין "האזרח הערבי, שהוא חלק מאיתנו" לבין "הפלסטיני, ששם בחוץ", ערעור שכבר פגשנו בתוך הרשת. אחד המשתתפים ציין שבאופן אבסורדי, נדמה לו שעבור ישראלים יהודים, לעתים דווקא המפגש עם פלסטינים אזרחי ישראל מאיים יותר מהמפגש עם פלסטינים בשטחים. הוא שיתף שהגיע לעשור החמישי לחייו לפני שקיים שיחת עומק ראשונה – לא שיחה עניינית-יומיומית – עם פלסטיני אזרחי ישראל.

אחד המשתתפים היהודים, שמשפחתו מבגדד, הדגדג את התחושות שעלו מצד הדוברים דווקא דרך סיפורו המשפחתי: הוא דיבר על הצורך של מיעוט לא רק להיות נסבל אלא להתקבל כשייך, ועל החיפוש אחר סיפור משותף שיאפשר לכל צד להחזיק בזהותו ובכל זאת לפנות אל האחר.

מבט דרך עדשת יחסי הגומלין והשונויות

העמיות הפלסטינית שהוצגה ערערה הבחנה פנימית שרבים נושאים. את המתח שהמשתתף היהודי-ישראלי חווה לרגע — כשגילה שהבחנות הללו לא מחזיקות — חיים פלסטינים אזרחי ישראל יום-יום: שייכות לעם הפלסטיני מצד אחד, ואזרחות במדינה שנמצאת בסכסוך עם אותו עם מצד שני. ראוי לזכור שפלסטינים אזרחי ישראל הם חלק מהרשת ומהשיח שאנחנו מנהלים בה, ושעצם נוכחותם בה מזמינה אותנו להחזיק את המתח הזה — לא כתאוריה, אלא ביחסים.

השאלה שנותרת איתנו

מה קורה למפה הפנימית — 'אנחנו', 'האזרח', 'האויב' — כאשר זו עומדת אל מול התפיסה של עם אחד, בפנים ובחוץ? ומה ערעור זה דורש מהדינמיקה הפנים ישראלית אל מול הניסיון לקדם מציאות טובה יותר בהקשר לסכסוך?

מתח שלישי

אידיאולוגיה מול פרקטיקה

מה שמענו

במהלך המפגשים עם פעילים פלסטינים נשמעו קולות שעושים מה שכינו 'עבודה פנימה' — אנשי מעשה שפועלים בקהילותיהם, מבססים מוסדות, ובונים שגרת חיים בלי לחכות להסדר הגדול. הם לא מבטלים את הסכסוך, אלא חיים לצידו: בונים תשתיות, ארגוני קהילה, יוזמות חינוך, יחסי שכנות יומיומיים. גם בסיור בעיר דוד נחשפנו לרבדים של פרקטיקה יומיומית שמתקיימים מתחת לסכסוך האידיאולוגי — שאלות של זבל ברחוב, ילדים שחוזרים מבית הספר, סולחות בין משפחות. כל אלה מבטאים שכבה של שגרה שמתקיימת לצד המחלוקת, גם כאשר זו עמוקה.

איך זה פגש אותנו

המפגש עם הפרגמטיות הזו עורר אצל המשתתפים תגובות שונות. אצל חלק היא הולידה תקווה — סימן שגם בלי הסכמה אידיאולוגית אפשר לבנות שגרה. משתתף מסורתי-מזרחי כתב שדווקא ה"דוברים שעושים עבודה פנימה היו עבורו החלק החדש והמשמעותי בתכנית. צריך לייצר עוד מפגשים אותנטיים עם אנשי מעש ופרגמטים שפועלים לשנות את המצב עם המקומיים מלמטה." אצל אחרים עלתה אי-נוחות — שאלה האם השגרה הפרגמטית הזו אינה צורה של דחיית הכרעה או מצג שווא. ואחרים תהו האם זה בכלל מודל בר-קיימא, או רגע של ביניים בין סיבובי אלימות.

מבט דרך עדשת יחסי הגומלין והשונויות

מה שמתחדד כאן הוא שהאידיאולוגיה והפרקטיקה אינן שתי שכבות נפרדות — הן חיות יחד, נכנסות זו לזו, לעיתים נראות כסותרות. אותו שכן בעיר דוד מחזיק במלוא העוצמה גם בעמדתו הפוליטית-לאומית וגם בשגרת השכנות היומיומית, בלי שהאחת תבטל את השנייה.

ייתכן שהשגרה הזו אינה הסדר; ייתכן שהיא לא חלופה למאבק על השאלות הגדולות; ובכל זאת, היא מתפקדת — וההכרה בעצם תפקודה היא ממצא ששווה להחזיק.

השאלה שנותרת איתנו

מה זה אומר עלינו כחברה שאנו מסוגלים לחיות שגרה יציבה לצד מי שאנו חולקים עליו אידיאולוגית? האם זה מודל בר-קיימא של חיים בשטח שתפס את מקומו של הפתרון הכולל — או שזו דחייה של עבודה שבסופו של דבר חייבת להיעשות?

מתח רביעי

את מי בעצם פגשנו — והשונוות שמאחורי ההכללה

מה שמענו

הדוברים שפגשנו היו ברובם רהוטים, משכילים, חילוניים ופרגמטיים — ובו-בזמן, הקפידו להזכיר את הריבוי העצום של החברה הפלסטינית: נוצרים, מוסלמים אדוקים, דרוזים, בדואים, צ'רקסים (מוסלמים שאינם ערבים), "אלף ואחת דעות", ולא כולם מזדהים כפלסטינים, ולא באותה עוצמה.

איך זה פגש אותנו

מצד אחד, התעוררה שאלת הייצוגיות. משתתפת חרדית כתבה: "לא נפגשנו באמת באנשים מהשטח. האנשים שנפגשנו איתם כולם משכילים, רהוטים וכנראה גם חילוניים. אולי אלו האנשים שעזרו לנו להיחלץ, אבל רובה של האוכלוסייה היא אחרת... ואני לא בטוחה שמדובר באנשים שרוצים לחיות לצד היהודים." משתתף דתי-לאומי חש "חסרו לי קולות ניציים יותר שכנראה מייצגים את הרוב", ומשתתפת חילונית ציינה שזה היה בעיקר "קול חילוני וליברלי שתואם בגדול את הקבוצה שלנו".

מצד שני, ודווקא בגלל הריבוי הזה, עלתה קריאה שלא להכליל. משתתפת חרדית ניסחה זאת חד, מתוך הניסיון של קבוצתה: "כמו שאנחנו כחרדים לא אוהבים שיכלילו אותנו, ככה לא נכון להכליל פלסטינים. צריך להקשיב לכל הקולות, לדעת שהמגוון קיים... לחבור למה שננוח לנו ולהתרחק... ממה שאנחנו חושבים שמסוכן."

מבט דרך עדשת השונוות

שתי האמיתות מתקיימות יחד ואינן סותרות. מצד אחד, סביר שפגשנו פלח חלקי מכלל החברה הפלסטינית — וזה גבול שראוי להחזיק בכנות. מצד שני, המפגש עצמו לימד ש"הפלסטינים" אינם גוש אחד, בדיוק כפי ש"הישראלים" או כל אחת מקבוצות הזהות שלנו אינם גוש אחד. הדרישה לייצוגיות והסירוב להכליל הם שני ביטויים לאותו דבר עצמו: לקיחת השונוות ברצינות. עלתה גם ההכרה שכדי באמת ללמוד את השונוות לעומקה, צריך לפגוש גם

קולות יותר רדיקליים בזרמים השונים — הן בחברה הפלסטינית והן בחברה הישראלית — ואותם עוד לא פגשנו במלואם. ראוי לזכור שמסגרת תמה עצמה מציבה גבולות לסוג הקולות שניתן לשלב, ושהמפגש עם הקצוות אינו מובן מאליו לאף צד.

השאלה שנותרת איתנו

איך מקשיבים לקבוצה בלי להפוך אותה לגוש אחד — ומה יידרש כדי לפגוש גם את הקולות שעוד לא פגשנו, אם בכלל זה אפשרי? האם בכלל נראה לנו שזה הכרחי לשמוע את כולם?

מתח חמישי

תקווה מול ייאוש — והאם זה בכלל פתיר

מה שמענו

שוב ושוב פגשנו ייאוש — בעיקר אצל הצעירים — לצד קולות פרגמטיים ואופטימיים של אנשי מעשה שפועלים בחברה הפלסטינית ומחפשים שותפות. המפגש בין השניים טלול.

איך זה פגש אותנו

משתתף חילוני סיפר על המפגש עם צעירה פלסטינית: "המפגש עם הצעירה האינטליגנטית והרהוטה שדיברה על היאוש שלה ושל בני דורה. המחשבה על הפוטנציאל האדיר שיש לצעירה המוכשרת הזאת אל מול האפשרויות שלה, אל מול בנותיי שהן בנות גילה היתה מטלטלת."

אחרים תיארו תנועה מתמדת בין הקצוות. משתתפת אחת כתבה שזו הייתה "רכבת הרים של רגשות, בין הזדהות והבנה לבין כעס נורא", ואחרי הסיור הוסיפה: "אני לא בטוחה שהוא בכלל פתיר". משתתפת חילונית סיכמה את היום בשלוש מילים שהתחלפו זו בזו — "תקווה, דאגה, בושה". משתתף חילוני חידד פער: בין אנשים שהכאב והטראומה דוחפים אותם להמשיך ולחפש הסדר, לבין אחרים שאותו כאב חוסם ומאבד בהם כל אמון — והוסיף שבעיניו זה תלוי לא מעט עד כמה הפגיעה קרובה ואישית.

מבט דרך עדשת יחסי הגומלין וההשתנות

המתח הזה הוא בעצם השאלה האם משהו זז. אצל חלק זזה תקווה, אצל חלק התחזק ייאוש, ואצל רבים השניים דרו יחד באותו יום עצמו. הבושה שעלתה אצל חלק מהמשתתפים, אל מול הקולות והחוויית המורכבות של הדוברים הפלסטיניים, כמו גם חידוד העמדות וההשקפות שחוו חלק מהמשתתפים — הן כשלעצמן סימנים לתנועה. חשוב לזכור שהתכניות לא ביקשו לייצר תקווה, אלא לאפשר לנו לפגוש את המציאות כפי שהיא — והפגישה הזו מולידה תקווה וייאוש כאחד.

השאלה שנותרת איתנו

מה אנחנו עושים עם תקווה וייאוש שגרים יחד? והאם השאלה 'האם זה פתיר' היא בכלל השאלה הנכונה — או, שמה שצריך לשאול זה איך אנחנו מחזיקים את המתח הזה ועדיין מתקדמים?

הזמנה להמשך המסע

חמשת המתחים האלה לא נסגרו, וטוב שכך. הם נועדו פחות לתת תשובות ויותר להזמין אתכם לאותה עבודה — להחזיק חזק בשלכם ובכל זאת להרחיב את היכולת לשאת השקפות מתנגשות. זו בדיוק המוכנות שאנחנו מבקשים לבנות ברשת.

צריך גם לומר בכנות: יש דברים שמסמך אינו יכול לתווך. הטלטלה של לשבת מול אדם, לשמוע את השקפת עולמו שלו ולהרגיש כיצד זה מתנגש עם השקפת העולם איתה הגעת, אם מחזק ואם מערער אותה — את זה אי אפשר לקרוא, רק לחוות. ולכן, יותר מכל, זו הזמנה: בסבב התכניות הבא נרחיב את מנעד הקולות שנפגוש — גם מתוך השאלה שנוותר פתוחה, את מי עוד לא שמענו — ונשמח שתצטרפו אלינו. הלמידה האמיתית מתחילה כשבאים.

חשוב לציין שוב שהמסמך נכתב על תכניות שיועדו למשתתפים היהודים ברשת תמה. הקריאה הזו, גם כשהיא קשובה ומכבדת ככל שיכולה, היא קריאה ישראלית יהודית של מי ומה שנפגשו עימו במהלך התכניות. אנחנו מחויבים לכך שהמסמך הזה לא יישאר היחיד, ושיהיה לו המשך שייכתב מזוויות נוספות, בשותפות, ומתוך תוכניות אחרות שנוציא אל הפועל עבור מגוון חברי הרשת שלנו.